

Thomas van Aquino

Doen wat goed is

Vertaling en toelichting door Niko Schonebaum

DAMON

Voor mijn studenten

*“Meer nog dan het kalf verlangt te drinken,
verlangt de koe haar melk te geven.”*

Inhoud

Inleiding	9
-----------	---

Vertaling

Kwestie 6	Vrijwilligheid en onvrijwilligheid	27
Kwestie 7	De omstandigheden	45
Kwestie 8	Het object van de wil	54
Kwestie 9	Waardoor wordt de wil bewogen?	62
Kwestie 10	Op welke wijze wordt de wil bewogen?	75
Kwestie 11	Het genieten	84
Kwestie 12	Het beogen	92
Kwestie 13	Het kiezen	100
Kwestie 14	Het overleg	111
Kwestie 15	Het instemmen	121
Kwestie 16	Het gebruiken	128
Kwestie 17	Handelingen die door de wil bevolen zijn	135
Kwestie 18	De goedheid en slechtheid van menselijke handelingen in het algemeen	151
Kwestie 19	De goedheid van inwendige wilsdaden	174
Kwestie 20	De goedheid en slechtheid van de uiterlijke handelingen	195
Kwestie 21	Wat volgt uit de goedheid of slechtheid van menselijke handelingen	207

Toelichting

Kwestie 6	Vrijwilligheid en onvrijwilligheid	219
Kwestie 7	De omstandigheden	227

Kwestie 8	Het object van de wil	231
Kwestie 9	Waardoor wordt de wil bewogen?	236
Kwestie 10	Op welke wijze wordt de wil bewogen?	240
Kwestie 11	Het genieten	243
Kwestie 12	Het beogen	246
Kwestie 13	Het kiezen	249
Kwestie 14	Het overleg	252
Kwestie 15	Het instemmen	256
Kwestie 16	Het gebruiken	259
Kwestie 17	Handelingen die door de wil bevolen zijn	262
Kwestie 18	De goedheid en slechtheid van menselijke handelingen in het algemeen	267
Kwestie 19	De goedheid van inwendige wilsdaden	279
Kwestie 20	De goedheid en slechtheid van de uiterlijke handelingen	285
Kwestie 21	Wat volgt uit de goedheid of slechtheid van menselijke handelingen	288
Over de vertaler		291

Inleiding

WIE IS THOMAS VAN AQUINO?

Als je door het Rijksmuseum loopt en je oog valt op een bijzonder fraai doek, dan duurt het niet lang voordat je blik zich wendt naar het naambordje dat ernaast hangt. Rembrandt van Rijn (1606-1669). Ik vraag me weleens af waarom we het zo nodig vinden om de naam te kennen van de schilder en te weten wanneer hij leefde. Het doek wordt er niet fraaier van.

Als je naar de Efteling gaat, dan geniet je van de sfeer, van de kleurrijke attracties en het meest van de uitgelaten vreugde op de gezichten van de kinderen. En nooit vraag je je af wie de Efteling eigenlijk bedacht of gemaakt heeft. Want waarom zou je?

Het is gewaagd, maar ik raad de lezer aan het werk van Thomas van Aquino in de eerste plaats te betreden zoals de Efteling en niet zoals het Rijksmuseum. Kinderen zul je er niet aantreffen, laat staan lachende kinderen. Wel zul je er de sporen vinden van talloze lezers die je voorgingen. Een lichte geur van de zweetdruppels die het ze kostte om de soms taaie gedachten te verteren. Het nagalmen van triomfantelijke uitroepen als ze een passage na twee of drie keer herlezen uiteindelijk begrepen. De glans van het gouden denkwerk, dat blijft glanzen omdat er steeds weer pelgrims komen die het met hun handen aanraken en het zo, zonder er erg in te hebben, voor doofheid behoeden. Dat is wat je aantreft als je de werken van Thomas betreedt. Je voegt je bij een eeuwenoude stroom mensen die het niet vooral te doen was om wie hij was, maar om de voedzame vruchten die men van zijn intellect kan plukken. Zoals het kinderen te doen is om het plezier dat in de Efteling te plukken valt.

Dit advies weerhoudt me er evenwel niet van nederig te buigen voor een wijdverbreid gebruik en iets te zeggen over de auteur van het boek, over de heilige, de theoloog, de filosoof, de algemene leraar, Thomas van Aquino, die leefde van 1225 tot 1274. Hij werd geboren in

een adellijke familie in de buurt van Napels. Hij was een vrome jongen en hoorde al op jonge leeftijd de roeping om zich aan God te geven in de toen pas net gestichte orde der Dominicanen. Zijn familie was weinig gecharmeerd van dat plan. Het paste een jongen van zo'n voornaam afkomst niet om zich aan te sluiten bij zo'n vreemdsoortig modeverschijnsel. Vreemdsoortig noem ik het omdat de Dominicanen, net als de rond diezelfde tijd opgerichte Franciscanen, niet op een vaste plek in hetzelfde klooster bleven om daar te bidden en in hun onderhoud te voorzien, zoals al vele eeuwen de Benedictijnen deden, maar rondgingen van plek naar plek en hun levensonderhoud bij elkaar bedelden. Inmiddels is de orde der Dominicanen meer dan acht eeuwen oud en wordt hij allang niet meer vreemdsoortig gevonden, laat staan een modeverschijnsel. In die jonge jaren van Thomas besloot zijn familie om hem aan te melden bij het beroemde en eerbiedwaardige Benedictijnerklooster van Monte Cassino. Dat paste beter bij de waardigheid van de familie. Toen Thomas dreigde vast te houden aan zijn eigen plannen, hebben zijn broers besloten zwaarder geschut in te zetten. Ze hebben hun eigen broer ontvoerd en hem gevangengezet. Vervolgens hebben ze een lichtekooi op hem afgestuurd in de hoop hem van zijn hemelse aspiraties af te brengen. Helaas voor hen zonder succes. Opsluiting vond hij vermoedelijk nog wel te doen – hij zou in zijn latere leven nog meer dan genoeg tijd doorbrengen in een cel – maar het onzalige plan om hem ten val te brengen maakte hem furieus. Wat er precies gebeurde? Toen de betreffende dame conform de haar gegeven opdracht de kamer van Thomas betrad, pakte hij een brandend stuk hout uit het haardvuur, joeg haar de deur uit, sloeg de deur met geweld dicht en kerfde met het brandende hout een groot zwart kruis aan de binnenkant van de deur. Zijn broers concludeerden dat het geen zin had. Ze begroeven hun strijdbijl en Thomas werd Dominicaan.

In deze nieuwe hoedanigheid trok hij naar Keulen, waar hij onder-richt ontving van de grote geleerde Albertus de Grote – de laatste in de geschiedenis van wie gezegd wordt dat hij alles wist wat de mensheid weet – en die in de jonge Dominicaan een groot intellectueel talent ontwaarde. Thomas zelf was nogal stil en nogal fors, zodat zijn medestudenten hem plaagden met de bijnaam 'de zwijgzame os'. Leermeester Albertus reageerde daarop met de profetische woorden: 'Wacht maar af, deze os begint nog eens te loeien dat de eeuwen ervan galmen.'

Thomas werd leermeester in Parijs waar hij filosofie en theologie doceerde. Op jonge leeftijd schreef hij al een meesterwerkje in de filosofie – *over het zijnde en het wezen*¹ – dat tot op de huidige dag de interesse wekt van velen. Tegen het eind van zijn te korte leven begon hij aan een groot boek, waarvan het boek dat u momenteel vasthoudt slechts een bescheiden deel is. De *Summa Theologiae* is een poging om alle kwesties en vragen die bij de theologie horen langs te lopen in een doordachte volgorde met als doel om studenten in te leiden in deze eerbiedwaardige wetenschap. Thomas werd nog geen vijftig jaar oud. Toen hij op weg was naar een belangrijke kerkvergadering werd hij ziek en stierf. De *Summa* was nog niet voltooid.

Na zijn dood leefden zijn werken voort, maar niet alleen zijn werken, ook de herinnering aan zijn godvruchtige leven. Die herinnering was zo sterk dat hij nog geen honderd jaar na zijn dood door de kerk heilig werd verklaard. Tot op de huidige dag worden zijn leven en heiligheid ieder jaar op 28 januari herdacht in kerken verspreid over de hele wereld. Zijn intellectuele nalatenschap heeft hem in de loop der tijd de titel ‘algemene leraar’ opgeleverd. Hij was en hij is waarlijk een leraar voor allen, ook voor ons.

WAAR BEVINDEN WE ONS BINNEN DE SUMMA?

De *Summa* van Thomas kan men vergelijken met een doordachte rondleiding door een imposante kathedraal. Thomas is de rondleider, de kathedraal is de theologie, en de rondleiding is de volgorde waarin en de wijze waarop Thomas de lezer langs alle ramen, gewelven, altaren, afbeeldingen en ornamenten leidt.

De bouwblokken van de kathedraal zijn de artikelen. De meeste artikelen passen op een a-4'tje en ze gaan steeds over één afgebakende vraag. Meerdere artikelen over hetzelfde thema vormen wat Thomas noemt een kwestie. De *Summa* telt in totaal ruim 2300 artikelen, verdeeld over ruim 500 kwesties. De kwesties zijn op hun beurt samengebracht in drie grote delen.

Het eerste deel gaat over God en over de schepping zoals die uit Gods handen is voortgekomen. In dit deel komen we bijvoorbeeld

1 Dit werk is ook in Nederlandse vertaling uitgegeven bij Uitgeverij Damon.

artikelen tegen over het bestaan van God, over zijn almacht en alwetendheid, maar ook over het mysterie dat God één wezen is maar drie personen, Vader, Zoon en Heilige Geest. We komen er ook artikelen tegen over allerlei aspecten van de schepping, zoals de engelen en de dieren, en belangrijker nog over de natuur van de mens, over zijn ziel, zijn vrije wil, zijn vermogen om te denken en te begrijpen.

Het tweede deel gaat over de mens, maar nu niet over de mens zoals die uit Gods scheppende hand is voortgekomen, maar over de mens voor zover die zijn lot in eigen hand heeft, voor zover hij in vrijheid mede bepaalt wat er van hem terecht komt, voor zover hij de goede kant op kan gaan of de slechte. Het gaat met andere woorden over het morele leven van de mens. In dit deel gaat het eerst over het einddoel waar de mens zijn levenswandel naar behoort te richten. Thomas noemt het einddoel *beatitudo*, gelukzaligheid. Na het traktaat over de gelukzaligheid² bespreekt Thomas de fundamentele vraag: wat is eigenlijk ‘doen’, en wat is eigenlijk ‘goed’. Om de gelukzaligheid te bereiken moet men doen wat goed is. Men kan dan ook zeggen dat het hele tweede deel van de *Summa* draait om deze drie vragen: wat is de gelukzaligheid? Wat is ‘doen wat goed is’? En hoe doe je dat? Het traktaat over de gelukzaligheid telt 40 artikelen. Het traktaat dat in dit boek vertaald is telt 92 artikelen. De traktaten over hoe men kan doen wat goed is om de gelukzaligheid te bereiken tellen samen 1372 artikelen. Wie na het lezen van dit boek verlangt naar meer, heeft dus nog een rijkdom aan artikelen voor de boeg.

Het derde deel van de *Summa* gaat over de mensgeworden God, Jezus Christus. Het telt 537 artikelen, en zoals gezegd heeft Thomas het niet af gekregen. Voorbeelden van artikelen in het derde deel zijn: op welke manier is Jezus Christus zowel God als mens? Weet Jezus alles omdat hij God is, of weet Hij niet alles omdat hij mens is? Wat is het wezen van het sacrament van het doopsel?

Hier tot slot een schema van de *Summa* en haar delen:

1. Over God en de schepping.
2. Over de mens op weg naar God. Het morele leven.
 - a. Over de gelukzaligheid.
 - b. Over het menselijk handelen. Doen wat goed is.

2 Het traktaat over de gelukzaligheid is ook in Nederlandse vertaling uitgegeven bij uitgeverij Damon, onder de titel *Wat maakt gelukkig?*.

- c. Over de gemoedsbewegingen en hun invloed op het morele leven.
 - d. Over deugden en ondeugden.
 - e. Over wetten en hun rol in het morele leven.
 - f. Over de genade van God als hulp bij het morele leven.
 - g. Een uitgebreide bespreking van afzonderlijk deugden, ondeugden, wetten en genadegaven.
3. Over de mensgeworden God, Jezus Christus.

WAAR GAAT DIT TRAKTAAT OVER?

Het maakt uit wat we doen. Wij mensen doen dingen waar we op de een of andere manier verantwoordelijk voor zijn. Er gebeuren dingen in onszelf en buiten onszelf die te herleiden zijn tot wat wij willen en waar wij voor kiezen. Die gedachte is als het ware de ondergrond van dit hele traktaat. Wie het daar niet mee eens is, behoort tot een kleine minderheid en zal het boek na één zin weleggen. Wie het er wel mee eens is, komt vanzelf op een van de grote vragen van het leven. Wat moet ik doen? Wat is goed om te doen? Wat kan ik doen om te bereiken wat ik wil? Het woord dat steeds terugkomt is 'doen'. En daarom is het belangrijk om de fundamentele vraag te stellen: wat is 'doen'? Wat bedoelen we met woorden zoals 'doen', 'handeling', 'willen', 'kiezen', 'goed', 'verdienstelijk'? Die vragen behandelt Thomas in dit traktaat.

Om de lezer een overzicht te geven en voor te bereiden op het lezen van deze vertaling zullen we een paar stappen langslopen die Thomas in dit traktaat doorloopt. Hij begint met op te merken dat er een verschil is tussen dingen die we *wel* en dingen die we *niet* willens en wetens doen. Hoe vaak friemel je niet aan je baard zonder er erg in te hebben? Maar aan de baard van je buurman friemel je nooit zonder het zelf door te hebben. Thomas gebruikt de woorden vrijwillig en onvrijwillig om dit onderscheid aan te duiden. In de eerste kwestie van ons traktaat onderzoekt hij waar de grens ligt tussen een vrijwillige en een onvrijwillige handeling. Als je bijvoorbeeld tot een handeling gedwongen bent, dan is die handeling onvrijwillig. Maar als je iets doet, omdat je bang bent voor wat er zou gebeuren als je het niet doet, dan is die handeling wel in zekere zin onvrijwillig, maar in voornamere zin toch vrijwillig.

Na de vrijwillige handelingen te hebben afgebakend in kwestie 6 legt Thomas ze onder de loep en stelt vast dat vrijwillige handelingen vier elementen bevatten: de omstandigheden, de innerlijke wilsdaad waarmee we een doel willen, de innerlijke wilsdaad waarmee we een middel willen en de uiterlijke handeling.

De omstandigheden van een handeling zijn dingen zoals de plek waar je iets doet, het werktuig waarmee je het doet en de manier waarop je het doet. Daarover gaat kwestie 7.

De innerlijke wilsdaad die gericht is op een doel, is de diepere reden waarom je iets doet. Daarover gaan de kwesties 8 tot en met 12.

De innerlijke wilsdaad die gericht is op een middel, is jouw wil om in het hier en nu dit of dat te doen. Daarover gaan de kwesties 13 tot en met 16.

Deze twee elementen zijn beide innerlijk in de zin dat ze zich afspelen in de wil. Ze zijn dus ook niet zichtbaar voor anderen.

De uiterlijke handeling is de handeling die voortvloeit uit ons willen. Vaak is het een zichtbare handeling zoals 'een banaan pakken' of 'een wandeling maken'. Soms is het niet zichtbaar zoals 'uitrekenen wat 67×21 is', en in dat geval is het innerlijk in de zin dat het binnen de ziel blijft, maar uiterlijk in de zin dat het buiten de wil gebeurt. Het is immers de rede en niet de wil waarmee we dingen uitrekenen. Over de uiterlijke handeling gaat kwestie 17.

Na de vier elementen van een vrijwillige handeling te hebben besproken gaat Thomas verder met de grote vraag die al even in de lucht hing. Wat maakt een vrijwillige handeling goed of slecht? Bij het bespreken van die vraag maakt hij gebruik van het zojuist besproken onderscheid in elementen. In kwestie 18 gaat het over de goedheid en slechtheid van de vrijwillige handeling als geheel, in kwestie 19 over die van de innerlijke wilsdaad en in kwestie 20 over die van de uiterlijke handeling. Kwestie 21 tenslotte gaat over enkele eigenschappen van handelingen die voortvloeien uit hun goedheid of slechtheid, bijvoorbeeld deugdzaamheid, zondigheid, en verdienstelijkheid.

Hier volgt een lijst met de fundamentele stappen in de totstandkoming van een vrijwillige handeling.

1. De rede zegt: dit is goed.
2. De wil zegt: dan streef ik ernaar als naar een doel. We noemen dat 'willen'. (Kwestie 8 tot en met 10)

3. De rede zegt: het is niet rechtstreeks te bereiken.
4. De wil zegt: dan streef ik niet alleen naar het doel zelf, maar ook naar de middelen om het te bereiken. We noemen dat 'beogen'. (Kwestie 12)
5. De rede zegt: ik heb erover nagedacht en dit zijn vier of vijf geschikte middelen. Dat noemen we 'overleggen' of 'beraadslagen'. (Kwestie 14)
6. De wil zegt: dan streef ik naar die middelen. Dat is 'instemmen'. (Kwestie 15)
7. De rede zegt: van de vijf is dit het meest geschikte middel. Dat is 'besluiten of oordelen'.
8. De wil zegt: dan streef ik naar dat middel. We noemen dat 'kiezen'. (Kwestie 13)
9. De rede zegt: daarvoor hebben we dit werktuig nodig.
10. De wil zegt: dan streef ik ernaar dat in te zetten. We noemen dat 'gebruiken'. (Kwestie 16)
11. De andere vermogens van de ziel zeggen: wij doen wat de rede zegt omdat de wil ons daartoe aanzet. Dat is de uiterlijke handeling. (Kwestie 17)
12. De rede zegt: we zijn er, het doel is bereikt.
13. De wil: ik ben klaar en kom tot rust, er is niets meer om naar te streven. Dat noemen we 'genieten'. (Kwestie 11)

UITLEG BIJ BELANGRIJKE BEGRIPPEN

Akt en aanleg

Ik ben een man. Ik ben dat niet in aanleg of in potentie. Ik ben dat in akt, ofwel daadwerkelijk. Ik spreek echter geen Japans, hoewel ik dat zou kunnen leren. Mijn Japans is niet in akt, het is in aanleg. Wanneer ik slaap wil ik niets, mijn wil staat uit. Wanneer ik wakker word, begin ik weer dingen te willen. Mijn wil gaat van aanleg naar akt. Ik zit op mijn stoel. Ik zou ook kunnen staan. Mijn zitten is 'in akt', mijn staan is 'in aanleg'. In de werkelijkheid zien we dat er een verschil is tussen 'zijn' en 'kunnen zijn', tussen 'doen' en 'kunnen doen'. Zo komen we erachter dat er een verschil is tussen 'zijn in akt' en 'zijn in aanleg'.

In het Latijn is het *actus*, van *agere* (doen, handelen, leiden) en *potentia*, van *posse* (kunnen).

Iets is in akt als het er feitelijk en daadwerkelijk is. Iets is in aanleg als het er niet feitelijk en daadwerkelijk is, maar er wel kan zijn.

We hebben in het Nederlands gekozen voor ‘akt’ met een k, zodat de lezer steeds weet dat het gaat om de vertaling van dit woord dat zo typisch en centraal is in het denken van Thomas.

‘Zonder meer’ en ‘in zekere zin’

Iemand die alle vaardigheden bezit die een voetballer moet hebben noemen we ‘zonder meer’ een goede voetballer.

Iemand die niet bijzonder goed kan voetballen, maar wel een fenomenale vrije trap heeft noemen we niet ‘zonder meer’ een goede voetballer. We noemen hem een goede voetballer ‘in zekere zin’. In welke zin? In de zin dat hij goed is in het nemen van vrije trappen, dat hoort bij voetballen.

Ik kijk naar een tekening gemaakt door een kleuter. Iemand vraagt mij wat ik ervan vind. Uit beleefdheid begin ik te zeggen dat het voor een kleuter best knap gedaan is, maar ik voeg eraan toen dat het zich met de Nachtwacht niet kan meten. ‘In zekere zin’ is het een goede tekening, namelijk in de zin dat het goed is voor een tekening gemaakt door een jongen van vijf. ‘Zonder meer’ is het een waardeloze tekening. We horen in het Nederlands de oorsprong van de uitdrukking ‘zonder meer’, bijvoorbeeld in de zin: “Zonder er *meer* over te zeggen dan alleen maar of het een goede of een slechte tekening is, zou ik moeten zeggen dat het slechte tekening is.”

Voor alle dingen waarvan de goedheid, de volmaaktheid en het doel een complex geheel is van meerdere elementen, geldt dat ze *zonder meer* goed of volmaakt zijn als ze in alle of de meest wezenlijke aspecten goed of volmaakt zijn, en dat ze *in zekere zin* goed of volmaakt zijn, als ze in één of meerdere maar niet in alle of de meest wezenlijke aspecten goed of volmaakt zijn.

In het werk van Thomas komt dit onderscheid tussen ‘zonder meer’ en ‘in zekere zin’ regelmatig terug. Zo legt hij bijvoorbeeld uit dat een handeling die wel een goede uitkomst heeft, maar met slechte intentie verricht is, zonder meer een slechte handeling is, en in zekere zin een goede. Beschouwd vanuit de uitkomst is het een goede

handeling, maar als je er als geheel naar kijkt, dan moet je haar slecht noemen.

Thomas gebruikt in het Latijn de woorden *simpliciter* (zonder meer) en *secundum quid* (in zekere zin).

Algemeen-Bijzonder

We kunnen in het algemeen spreken over dieren. We hebben het dan alleen over die kenmerken en eigenschappen die alle dieren met elkaar gemeen hebben, zoals waarneming. We kunnen ook in het bijzonder over apen spreken, zodat we komen te spreken over datgene wat eigen is aan apen, en wat apen met elkaar gemeen hebben. We kunnen ook in het bijzonder spreken over Bokito, de beroemde gorilla van Diergaarde Blijdorp. We komen dan te spreken over wat eigen is aan Bokito. We zullen in dat geval opmerken dat hij een aap is en een dier, maar we gaan het verder niet hebben over wat we met die woorden bedoelen, want als we dat wel zouden doen, dan zouden we het niet meer over Bokito hebben, maar over apen of dieren in het algemeen.

Achter de begrippen ‘algemeen’ en ‘bijzonder’ schuilt de opvatting dat de werkelijkheid niet een losse verzameling van willekeurige en totaal van elkaar verschillende dingen is, maar een geordende verzameling van dingen die meer of minder met elkaar gemeen hebben, zodat men ze kan indelen in categorieën. De levende wezens vormen samen een van de breedste categorieën. Apen vormen samen een van de kleinere categorieën. Onder de kleinere categorieën vallen de individuele wezens: Bokito, mijn buurman, de eik in het park verderop.

Het begrippenpaar algemeen-bijzonder komt vaak terug in woorden op kwesties van de *Summa*, waarin Thomas voorstelt om een bredere groep dingen eerst in het algemeen te bespreken om vervolgens de dingen die onder de bredere groep vallen afzonderlijk of in het bijzonder te bespreken. Zo spreekt hij bijvoorbeeld eerst over de vermogens van de ziel in het algemeen en dan over de afzonderlijke vermogens van de ziel; of elders: eerst over de deugd in het algemeen en dan over de afzonderlijke deugden.

Een grote vraag in de filosofie is of er in de werkelijkheid algemeenheden bestaan of niet. Is het bijvoorbeeld zo dat alle mensen werkelijk iets met elkaar gemeen hebben dat in alle mensen wezenlijk

hetzelfde is, of is dat iets dat wij wel denken maar in werkelijkheid niet zo is? De strijd over deze vraag wordt wel de universalienstrijd genoemd. Dit is niet de plek om daar uitgebreid op in te gaan. Men vindt er een goede uitleg over in het tweede deel van de *History of Philosophy* door F. Copleston.

Een synoniem van 'algemeen' is 'universeel'. Synoniemen van 'bijzonder' zijn 'afzonderlijk', 'particulier', soms ook 'individueel'.

Generiek-Specifiek

Ook generiek en specifiek zijn tegengesteld. Specifiek komt van het Latijnse woord *species* dat onder andere 'soort' betekent. Generiek komt van het Latijnse woord *genus* dat 'geslacht', 'klasse' of 'categorie' betekent.

Een hond is een zoogdier. Zoogdieren zijn dieren. Dieren zijn levende wezens. Levende wezens zijn materiële wezens. Materiële wezens zijn wezens. Dit is een reeks zinnen waarbij er steeds een verhouding van soort tot geslacht wordt uitgedrukt.

Generiek betekent niet hetzelfde als algemeen, hoewel deze begrippen dicht bij elkaar in de buurt liggen. Algemeen is iets in de werkelijkheid dat wezenlijk hetzelfde is in meerdere dingen, zoals de menselijke natuur in alle mensen, of zoals het leven in alle levende wezens, of zoals het 'geneigd zijn te vallen' in alle vaste stoffen. Algemeenheid is dus een eigenschap van iets in de werkelijkheid. Generiek gaat over begrippen binnen ons *verstand*. Een begrip is generiek voor zover het zich verhoudt tot een ander begrip op de wijze van genus-species ofwel geslacht-soort, bijvoorbeeld 'dier-mens', 'deugd-rechtvaardigheid'. De menselijke natuur van Jantje is niet te onderscheiden van de dierlijke natuur van Jantje, omdat alles wat dierlijkheid is, besloten ligt in menselijkheid. Iets kan, anders gezegd, geen mens zijn zonder ook dier te zijn. In ons verstand kunnen we begrippen van elkaar onderscheiden, terwijl die begrippen corresponderen met dingen die in de werkelijkheid niet van elkaar onderscheiden zijn. Zo zijn het begrip 'dier' en het begrip 'mens' onderscheiden begrippen. Als we ze in ons verstand naast elkaar plaatsen en ons afvragen wat de verhouding is tussen die twee begrippen, dan zien we in dat ze zich op dezelfde manier tot elkaar verhouden als de begrippen 'deugd-rechtvaardigheid', 'meubel-stoel', 'boom-kastanje', 'ledemaat-arm', en

Vertaling

Kwestie 6¹

Vrijwilligheid en onvrijwilligheid

Omdat we de gelukzaligheid bereiken door te handelen moeten we nu, na uitgebreid over de gelukzaligheid te hebben gesproken, het menselijk handelen beschouwen. We willen namelijk vaststellen welke daden ons het geluk doen bereiken en welke ons er juist van verwijderen. Handelingen en daden zijn concreet en bijzonder, zodat alle wetenschappen die op het handelen gericht zijn, tot voltooiing komen in de beschouwing van het bijzondere. In de beschouwing van de moraal, die gaat over het menselijk handelen, moet men dus eerst de algemene inzichten uiteenzetten, en vervolgens de bijzondere.

Bij de algemene beschouwing moet men eerst het menselijk handelen zelf beschouwen, en vervolgens de beginselen ervan.

Van de menselijke handelingen is er een gedeelte dat de mens eigen is en een gedeelte dat hij gemeen heeft met de dieren. Omdat de gelukzaligheid het eigen goed is van de mens, hebben de handelingen die eigen zijn aan de mens een nauwere band met de gelukzaligheid, dan de handelingen die mensen en dieren gemeen hebben. Daarom richten we onze beschouwing eerst op de handelingen die eigen zijn aan de mens, en daarna op de handelingen die we met de dieren gemeen hebben. Die laatste noemt men wel de gemoedsbewegingen.

Onze bespreking over de eigen handelingen van de mens valt in twee delen uiteen. Eerst vragen we ons af wat het wezen is van de menselijke handelingen en hoe ze in elkaar zitten, daarna bespreken we op basis waarvan ze van elkaar onderscheiden zijn. Die handelingen worden in eigenlijke zin menselijk genoemd welke we vrijwillig verrichten, de wil is immer het redelijk streefvermogen dat eigen is aan de mens. Daarom beperken we ons onderzoek tot het menselijk handelen voor zover het vrijwillig is.

We beschouwen eerst de begrippen vrijwilligheid en onvrijwilligheid in het algemeen; ten tweede beschouwen we de handelingen die

1 Achterin het boek, vanaf bladzijde 219, vindt u een toelichting bij de meeste kwesties en artikelen.

vrijwillig zijn in de zin dat het handelingen van de wil zelf zijn en dus in de wil bestaan; ten derde de handelingen die vrijwillig zijn in de zin dat de wil ze heeft ingegeven of bevolen, maar die door andere vermogens worden uitgevoerd.

Aangezien vrijwillige handelingen vergezeld gaan van omstandigheden op basis waarvan ze beoordeeld worden, zullen we eerst spreken over vrijwilligheid en onvrijwilligheid, en dan over de omstandigheden van de handelingen waarin vrijwilligheid en onvrijwilligheid worden aangetroffen. Over vrijwilligheid en onvrijwilligheid stellen we acht vragen.

1. Zijn menselijke handelingen vrijwillig?
2. Is er bij dieren sprake van vrijwilligheid?
3. Kan er sprake zijn van vrijwilligheid als er geen handeling is?
4. Kan de wil gedwongen worden?
5. Maakt dwang een daad onvrijwillig?
6. Maakt angst een daad onvrijwillig?
7. Maakt begeerte een daad onvrijwillig?
8. Maakt onwetendheid een daad onvrijwillig?

ARTIKEL I

ZIJN MENSELIJKE HANDELINGEN VRIJWILLIG?

¹^{STE} BEDENKING. Het lijkt erop dat er geen sprake is van vrijwilligheid bij menselijke handelingen. Zowel Gregorius van Nyssa, als Jan van Damascus, als Aristoteles zeggen: vrijwillig is datgene waarvan het beginsel in zichzelf ligt. Het beginsel van menselijke handelingen ligt echter niet in de mens zelf, maar buiten hem. Het streefvermogen van de mens wordt immers bewogen door iets nastrevenswaardigs dat buiten de mens ligt, als door iets dat beweegt zonder zelf bewogen te worden, zoals Aristoteles in boek III van *Over de ziel* uitlegt. Er is dus geen sprake van vrijwilligheid bij menselijke handelingen.

²^{DE} BEDENKING. In boek VIII van de *Fysica* toont Aristoteles aan dat alle nieuwe bewegingen van dieren vooraf worden gegaan door een beweging van buitenaf. Alle menselijke handelingen zijn nieuw, in de zin dat er geen menselijke handeling is die sinds alle eeuwigheid was. Dus hebben alle menselijke handelingen een beginsel

van buitenaf en is er geen sprake van vrijwilligheid bij menselijke handelingen.

3DE BEDENKING. Wie vrijwillig handelt, kan uit zichzelf handelen. Dat past echter niet bij de mens, zoals blijkt uit hoofdstuk 15 van het Johannesevangelie: zonder Mij kunnen jullie niets doen. Er is dus geen sprake van vrijwillige menselijke handelingen.

DAARENTEGEN. Jan van Damascus schrijft: redelijke handelingen zijn vrijwillig. Menselijke handelingen zijn redelijk, dus zijn ze vrijwillig.

MIJN ANTWOORD. Er is weldegelijk sprake van vrijwilligheid bij menselijke handelingen. Van sommige handelingen of bewegingen ligt de oorzaak in degene die handelt of beweegt, van andere handelingen of bewegingen ligt de oorzaak erbuiten. Als een steen omhoog beweegt ligt de oorzaak van die beweging buiten de steen. Als hij naar beneden valt ligt de oorzaak van die beweging in de steen zelf.

Van de dingen die door een inwendig beginsel bewogen worden zijn er sommige die zichzelf bewegen en andere niet. Telkens wanneer iets handelt of bewogen wordt, handelt het of wordt het bewogen met het oog op een doel, zoals we eerder zagen. Vandaar dat die dingen in de volste zin door een inwendig beginsel worden bewogen, in welke de inwendige oorzaak er niet alleen voor zorgt dat ze bewegen, maar ook dat ze richting het beoogde doel bewegen. Iets kan alleen met het oog op een doel gedaan worden, als er sprake is van enige kennis van het doel. Als iets dus op basis van een of andere kennis van het doel door een inwendig beginsel handelt of beweegt, dan heeft het in zichzelf niet slechts de oorzaak van het handelen, maar ook van het 'handelen met het oog op een doel'. Als iets echter geen enkele notie heeft van een doel, dan kan het wel een oorzaak van handelen of bewegen in zich hebben, maar niet van datgene wat we noemen 'handelen of bewegen met het oog op een doel'. De oorzaak daarvan ligt in zo'n geval in iets of iemand anders, die de doelgerichtheid van de handelingen en bewegingen meegeeft aan het ding dat handelt of beweegt. Vandaar dat we niet zeggen dat die dingen zichzelf bewegen, maar veeleer dat ze door anderen bewogen worden.

Over de dingen die kennis hebben van een doel zeggen we wel dat ze zichzelf bewegen, want ze hebben in zich niet slechts een beginsel van handelen, maar ook van 'handelen met het oog op een doel'. En omdat in dat geval beide, zowel het handelen als het 'handelen met